

BESZÉLGETÉS HATOS PÁL TÖRTÉNÉSSZEL

Emlékezetmítoszok

SOÓS TAMÁS DÉNES

A MAGYAR FILMTÖRTÉNETBŐL HIÁNYOZNAK A TRIANON-JÁTÉKFILMEK.

• *Az elmúlt száz évben feltűnően kevés film készült Trianonról. Legtöbbször csak egy-egy jelenet erejéig jelenik meg a trianoni trauma a magyar filmekben, és akkor is gyakran nem magával Trianonnal, hanem annak elő- vagy utóéletével foglalkoztak a filmesek. Nem volt ez másképp a Horthy-korszakban sem, pedig akkor a revíziós politika intenzíven táplálta a Trianon-kultuszt, aminek a filmhíradók is nagy teret adtak – a játékfilmek viszont nem. Milyen történelmi, kultúrtörténelmi okai lehetnek a Trianon-filmek hiányának?*

A magyar Trianon-film már Trianon előtt elkészült, mégpedig Rákosi Viktor *Elnémult harangok* című 1903-ban írt bestselleréből. 1916-ban, majd a két világháború között kétszer is filmvászonra vitték az erdélyi református lelkész tragikus történetét, aki látja a románság térhódítását, de honfitársai közönye miatt nem tud ellene semmit tenni, ráadásul reménytelen szerelemre lobban a helybeli román pópá lánya iránt, s végül öngyilkos lesz. Elfelejtett kultuszregény, és kultuszfilm, ma is megérné behozni a Trianon emlékezetéről szóló diskurzusba. Egyébként a magyar filmgyártás az 1919 utáni években mély válságba került, a filmtermés meg sem közelítette a világháborús első aranykort, az 1930-as évek pedig a magántőkéből megvalósuló közönségfilmek reneszánszát hozta. Vígjátékok, melodramák, bűnügyi filmek. Bár a revíziós politika a Horthy-korszak hivatalos ideológiája volt, az állam még a korszak végének felemás filmkonjunktúrájának idején sem kockáztatta pénzét kurzusfilmekre, a magántőke még kevésbé. A Parlamentben már akkor is téma volt a „komoly magyar filmek” hiánya, de ha ideológiai filmekről beszélünk,

akkor nem Trianon, hanem inkább az ún. népi filmek korszaka volt az 1939-1944 közötti „zsidótlanított” magyar játékfilmgyártás. A népi mozgalom fő témája nem Trianon volt, hanem a társadalmi egyenlőtlenségek, sokszor antiszemita felhangokkal. Ennek a törekvésnek kétségtelen művészi csúcsa a Nyíró József balladisztikus novelláiból készült *Emberek a havason*, amely komoly társadalomkritikai mondanivalóval bír. A katolikus erdélyi író művén alapuló, Szóts István erdélyi származású rendező által készített, a bécsi döntés nyomán a „visszatért” Erdélyben forgatott és az ikonikus székely tájakon játszódó film egyébként a revíziós politika részleges sikereinek csúcán született, s részben ezt a sikert is szimbolizálta. A budapesti premier előtt a „visszatért” Marosvásárhelyen is bemutatták, majd vitték a Velencei Filmfesztiválra és a náci főideológus, Goebbels is megtekintette. Nem tetszett neki.

• *A szocializmusban ezzel szemben általános elhallgatás övezte Trianont.*

1945 után az internacionalizmus hazug fikciója miatt nem lehetett szóba hozni a hamu alatt parázsló nemzetiségi feszültségeket, a határon túli magyarság jogfosztását. Sem azt, hogy a titói Jugoszláviában 1944-45-ben tízezres nagyságrendben irtottak magyarokat, vagy hogy a kárpátaljai magyarokat tömegével vitték el malenkij robotra, ahogy a szlovákiai magyarok kitelepítése ellen sem lehetett tiltakozni. Természetesen Erdély sem kerülhetett szóba. A Tanácsköztársaság a Kádár-korszakban intézményesen kiépített kultusza egyfajta ellen-’56 volt, de egyben ellen-Trianon is. Ha a forradalmárok ’56-ban nemzeti jelszavakat hangoztattak, akkor elő

1919-cel, mert akkor a világforradalom készülődött, a népek testvéri ölelkezése, amely most a létező szocializmusban már a beteljesedéséhez közeledik... Amikor Makk Károly rendezte a proletárdiktatúra időszakában játszódó *A 39-es dandárt*, az egyik főszereplőt, Korbély János szakaszvezetőt szabolcsi parasztemberként szerepelteti, pedig a Vörös Hadsereg 39-es dandárjában egyébként rengeteg székely katona is harcolt, s a főhőst alakító kétszeres Kossuth-díjas színész, Bihari József is nagyajtai születésű székely volt. Ahogy egyébként a film alapjául szolgáló novella szerzője, a saját nevén szerepeltett másik főhős, Karikás Frigyes politikai biztos is erdélyi volt.

• *Ugyanakkor a rendszerváltás óta sem készültek Trianon-filmek, amikor már nyíltan lehetett beszélni ezekről a kérdésekről.*

Trianont máig nem emésztette meg a magyar közvélemény. Lehet, hogy azért sem készült még átütő sikerű Trianon-film, mert féltek az alkotók, hogy belebuknak a vállalásba. Hiába került át Trianon a személyesből a kulturális emlékezetbe, máig élő, égő, és megosztó téma. Az 1918-20-as korszak mélyen átpolitizált emlékezete ma is velünk van. A balosok, szabadkőművesek veszítették el az országot, halljuk az egyik oldalról, Trianon nem trauma, hanem neurózis, halljuk a másiktól. Eközben a felejtés prédája lesz a korszak forradalmi valósága, s annak izgató ellentmondásai. Sok szempontból ismeretlen még az 1918-20-as korszak: nem is egy, talán tucatnyi filmnek is adhatna témát a spanyolnáthától fuldokló országban tomboló táncórülettlől a vagonlakó menekültek drámai sorsáig. Ezért nehéz még ma is Trianon-filmet csinálni: Trianonnak olyan sokféle szála van, amit nehéz egy filmben összefűzni.

• *Kérdés az is, hogy miről beszélünk, amikor Trianonról beszélünk. Trianon a filmművészet szempontjából biztosan nem egy jól körülhatárolható eseményt, nem a békeszerződés aláírását jelenti, hanem éveken vagy akár évtizedeken át tartó történelmi folyamatok szövevényét, az országvesztést, családok szétszakadását. Innen nézve van hiteles filmünk Trianonról?*

Meglepőnek hangozhat, de Fábri Zoltán remekét, a *Fabián Bálint* találko-

zása Istennel című filmet annak tartom. Hőse egy háború traumájától gyötört parasztkatona és széthulló családja, mely mintegy metaforája a széthulló országnak. A filmről a korabeli kritika kissé szemrehányóan írta, hogy lélektani értelmezést kínál a társadalmi és történelmi alternatívák helyett. Fábián Bálint ahelyett, hogy harcba indulna az elnyomó osztály ellen, a történe-
sek értelmét keresi, szolidáris a mindenkorai vesztesekkel, Istennel akar beszélni, és végül felakasztja magát a templomtoronyban. Tragikusan találó megfogalmazása a trianoni traumának, a történelmi magyar magánynak. Annak, hogy Trianon tragédiája az első világháború irtóztató kataklizmájából fakadt. Az első világháborúban háromszor annyi magyar *katona* veszett oda, mint a másodikban. *A Fábián Bálint...* arról (is) szól, hogy a magyar katonák nem tudtak azonosulni a háborúval, – ebből fakadt Tisza István miniszterelnök tragikus dilemmája is, aki jobb meggyőződése ellenére azonosult a háborúval – nem értették, mit keresnek Isonzó végtelesen mocsaraiban, és amikor véget ért a háború, rájuk

omlott az egésznek az értelmetlensége. És jött az apátia. Ezen a ponton szokott beindulni a mai fotelhasználók bűnbakképzési mechanizmusa, hogy Károlyiék miért oszlatták fel a sereget, miért nem védték meg Magyarországot, amire a válasz az, hogy nem volt kivel. Négy év apokaliptikus erőfeszítései után a katonák egyszerűen nem akartak tovább harcolni. Haza akartak jönni a feleségükhöz. Asszonyok százezrei maradtak egyedül a világháború alatt, és miközben a magyar katonák orosz hadifogságba kerültek, orosz hadifoglyok tömegei tartózkodtak Magyarországon mezőgazdasági munkán. Én is leírok *Az elátkozott köztársaság* című könyvemben egy esetet, hogy a magyar katona hazatérve orosz katonát talál a felesége mellett az ágyban, akit beledob a kútba, mégsem ítélik el. Vagy ott vannak a híres tiszazugi arzenes gyilkosságok, amikor a férjek nyomorékon jöttek haza a háborúból, alkoholisták lettek, az asszonyok pedig nem tudtak mit kezdeni velük, eltették őket láb alól. 1918 őszén parasztfordalom zajlott az országban. Az emberek bosszút akartak állni a gazdagokon,

a szerencsésebb szomszédon, akinek 50 holdja volt, miközben neki csak 20, mert akinek 50 holdja volt, az nagyobb eséllyel kapott felmentést a katonai szolgálat alól, és ha felmentést kapott, nagyobb eséllyel tudta gondozni és továbbnövelni a birtokát, mint az, akinek csak az asszonya és kisgyermekai maradtak otthon művelni a földet. A világháború hatására ezernyi konfliktus generálódott az emberek mikrokörnyezetében, amelyek belülről roncsolták a társadalmat. Olyan volt ez, mint az agyvérzés: kívülről nem látszott, mi készül, de egyszer csak váratlan hirtelenséggel leterítette az országot. Ezt pedig nem lehet hősi történetként előadni. Az Apponyi-beszédet sem. A *beszéd* című tévéfilm igyekszik párviadalá stílizálni Apponyi valóban nagyívű felszólalását az antant előtt, miközben tudjuk, hogy sajnos már semmiféle tétje nem volt annak a beszédnek. Nemcsak azért, mert addigra már gyakorlatilag meghúzták a határokat, hanem azért is, mert a nemzetközi porondon korábban otthonosan mozgó Apponyi a világháború alatt felszámolta külpolitikai hitelét. Még 1917 őszén is megkeresték az amerikaiak, ő nem is válaszolt... A párizsi szópárbaj csak egy kis fejezete volt Trianonnak, a magyar közvélemény mégis sok mítoszt költött róla. A trianoni békediktátum nem érzelmi ügy volt a franciáknak, ettől függetlenül a „francia béke” katasztrófálisnak bizonyult győztesekre, vesztesekre egyaránt: a korábbi szabadelvű birodalmak helyén egymásra acsarkadó kisállamok születtek, amelyek aztán törvényszerűen kerültek előbb a náci Németország, majd a sztálini Szovjetunió befolyása alá.

• *Trianonról elsősorban dokumentumfilmek születtek, de gyakran még ezek a dokumentumfilmek is érzelmi alapon közelítenek Trianonhoz, és nem ritkán továbbéltetik a Trianonról kialakult mítoszokat. Az egyébként nem erények nélküli A legbátrabb városban Clemenceau menyéről hallani a legendát, hogy félrelépett, és miatta lett magyargyűlölő a francia miniszterelnök, a Velünk élő Trianonban*

Kovács András:
A vörös grófnő
(Básti Juli
és Bács Ferenc)

INKEY ALICE FELVÉTELE

BARTÓK ISTVÁN FELVÉTELE

Nemeskürty István sejteti azt, hogy Károlyi már a francia fog-sága alatt idegen érdekek szolgálataiba állhatott, vagyis jóval azelőtt, hogy Beneš vagy a Szovjetunió eszközévé vált volna az emigrációja alatt.

Bárcsak lettek volna Károlyinak erősebb külpolitikai kapcsolatai az antanttal! Trianon egyik kézzelfogható oka ugyanis épp Magyarország külpolitikái elszigeteltsége volt. Az, hogy nem volt B-verzió... 1918 előtt külpolitikája a Monarchiának volt, nem Magyarországnak, másrészt fél évszázadon át egyoldalú német orientáció uralta ezt a külpolitikát. Károlyit valóban internálták egy rövid időre Franciaországban, amikor 1914 késő nyarán haza akart térni Amerikából, és ha ekkor kint marad, talán több pénzügyi és politikai lehetősége lett volna, hogy kapcsolatokat építsen ki az antant képviselőivel. De ő szerelmes volt fiatal menyasszonyába, Andrássy Katinka grófnőbe, és párizsi agglegénylakások helyett sietett haza megházasodni. A probléma az volt, hogy amikor a vesztes háború után Károlyi miniszterelnök lett, a magyar közvélemény és Károlyi maga is elhítte, hogy ha ő az antant barátja, az megmenthet legalább néhány vármegyét Magyarországnak. Nem mentett meg. A magyaroknak rossz híre volt, Károlyit

Fábrí Zoltán:
Fábián Bálint
találkozása
Istennel

(Usztics Mátyás,
Juhász Jácint,
Koncz Gábor)

is egy kalap alá vették a többi gróffal, már csak azért is, mert a közkeletű vádakkal ellentétben kormányzása időszakában nem mondott le a magyar területi integritásról. Sőt, továbbmegyek, a párizsi döntéshozók Kun Béla bolse-

vizmusát is álrühás nacionalizmusnak vélték, és a márciusi 21-i hatalomátvételről azt gondolták, hogy az a magyarok ravasz cselvetése. Károlyi a hatalom átengedését azzal indokolta, hogy csak a „keleti orientáció” segíthet. Ha a demokratikus Nyugat elárulta, majd a bolsevik Oroszország védi meg Magyarországot az „imperialista” román és cseh seregek megszállásától. A Tanácsköztársaság nemzeti pánikhangulatban fogant. A dolgoknak ez a része teljesen hiányzik a szembenálló emlékezetközösségek mai narratívájából is. Az alterbaloldal számára inspiráló Lukács messianisztikus forradalmisága, de legkevésbé sem az a hazafias tisztek által vezetett Vörös Hadsereg északi hadjárata. A jobboldal meg csak azt ismételteti, hogy Kun Béla rászabadította a vörös terrort a magyar középosztályra, betiltotta a nemzeti zászlót és lemondott a területi integritásról. De a történészeknek azt is észre kell vennie, hogy a Miskolcot, Kassát, Eperjest visszafoglaló vörösöket felszabadítóként

fogadták a helyi közösségek, főleg a magyarok. A jobb- és a baloldalon is emlékezetmítoszok rakódnak egymásra, de nem arról szól a proletárdiktatúra története, amit az egyik vagy a másik emlékezetközösség állít. És Trianon sem arról szól.

• *Miért lehetnek máig ennyire népszerűek a Trianon-mítoszok?*

Mert ezeknek van közönsége. Sokszor nem értjük pontosan, mit miért teszünk, de előbb-utóbb magyarázatot kell találnunk rá. A tetteinket elfelejtjük, de megokolásukhoz ragaszkodunk. Kicsit így működik a kulturális emlékezet is: kirostálja azokat a tényeket, amelyek zavaróan hatnak abban, hogy kialakuljon egy egynemű narratíva.

• *Az elmúlt években lezajlott egy történelmifilm-vita,*

amelyben a történelmi filmek hiányát kérték számon a Filmalapon, és mint kiderült, történelmi filmekben elsősorban hőstörténeteket értettek a jobboldalon. Lehetne hőstörténetet mesélni egy olyan nemzeti traumáról, mint Trianon?

A hősökkel az a baj, hogy előbb-utóbb kiderül, milyenek voltak hús-vér valójukban, pedig a hős elvileg olyan, mint a szent: tiszta és tökéletes. Másrészt sokszor az alkalom szüli a hőstörténetet, nem ők törekednek rá, s gyakran rámelegy hős mivoltukra az életük megszokott rendje. „Hősök helyett hajótöröttek” – írta meg az egyik 1918-as plakát a visszatérő magyar katonák igazi érzéseit. Erről szól a *Fábián Bálint* is. Az biztos, hogy egy történelmi közönségfilmtől katarzist vár el a néző. A történész erre azt mondja, hogy igen, lehet hőstörténetben fogalmazni, de a múltat be kell vallani. Lehet, hogy nem védték meg a szatmári parasztok Erdélyt, de házasodtak, gyereket nemzettek, és a társadalom szövetségét, ami a világháborúban széjjelszakadt, összevarrták. Trianont még mindig a nemzeti fájdalom oldaláról ismerjük, pedig ha összehasonlítanánk a történelmünket más népekével, akkor nem csak a negatívumokat látnánk. A fehér- és a vörösterrornak együttvéve nem volt 2000 halottja, miközben Finnországban 36 ezren – az akkori lakosság

1 %-a – halt meg a polgárháborúban. Románia hatalmasat nyert az első világháborúval, de olyan vérvesztéseket szenvedett – egész területek néptelenedtek el –, amelyet egyetlen felelős államférfi sem kívánna saját nemzetének.

Lehet tehát legitim nemzetpedagógiai szándékkal készíteni filmeket, lehet legitim szórakoztatási céllal készíteni filmeket, és legitim a történelem sokszínű drámáját megjeleníteni. Én az utóbbi mellett vagyok, elismerve, hogy ez a legnehezebb feladvány – ki lesz a producere? Azért tartom a *Fábián Bálintot* hiteles Trianon-filmnek, mert megjeleníti az akkori társadalmat s fókuszába az alul levőket helyezi, a sok százezer parasztcsaládot, akik a leginkább kárvallottjai voltak ennek a háborúnak; megjeleníti az otthon maradt asszony gyötrődését, hűtlenségét és lelkifurdalását; és megjeleníti azt is, hogyan teszi tönkre az egyszerű fogalmakból szőtt tisztességet a háború pokla. „Ott áll velem szemben a talján, és az én arcomat látja utoljára a halála előtt, nem a feleségét” – mondja a főhős megrögzötten a lövészárkok valóságáról. Ez nagyon egyszerű, földhözragadt perspektíva, ami a maga bambaságában is minden pedagógiánál többet mond.

• *Az 1918-20-as korszakból a legtöbb film a Tanácsköztársasággal foglalkozott. Mennyiben festenek hamis képet a szocializmus alatt készült filmek a Tanácsköztársaságról?*

Ezek a filmek hőstörténetet mondtak a Tanácsköztársaságból, amely egyfajta előképe a szocializmus világtörténeti győzelmének. Ám a Tanácsköztársaság valós története tele van olyan aknákkal, amelyek előbb utóbb szétrobbantják a hősi elbeszélések óvatlanul megrajzolt diadalútját. A 39-es dandár látványos csatajelenetei is üres metaforákká lettek, s nem az 1918-1919-es forradalmi időszak háború utáni háborúja bonyolult valóságának megjelenítői voltak.

• *Makk Károly mondta erre – '71-ben –, hogy bár 1001 %-ig egyetértett a 39-es dandár eszmeiségével, a Tanácsköztársaság bukását hőstörténetté, a Kádár-rendszer eredetmítoszává stilizálni olyan volt, mint a kör négyesgögesítése: lehetetlen.*

Nem csoda, hogy nem ez a legsikerültebb Makk Károly-alkotás. Roman-

tizálta Nagy Jóskát, a debreceni terrorcsapat vezetőjét, aki a valóságban sokkal kegyetlenebb volt, és a saját zsebére dolgozott. Makknak áruológént kellett ábrázolnia a kiátkozott szociáldemokratákat és az egykori hivatásos katonákat is, akik a film szerint szintén gyáva árulók. Holott éppen az ellenkezője az igaz. A szocdem szakszervezetek nélkül nem lett volna Vörös Hadsereg, profi tisztek nélkül nem születtek volna harctéri győzelmek. Szerencsére a hatvanas évektől mind a történelemtudományban, mind a filmművészetben jobban szembe lehetett nézni a Tanácsköztársaság történetével. Az *Agitátorok* már '68 terméke, nem történelmi film, hanem az eszmények tisztaságát számon kérő fiúk lázadása a kommunista apák ellen, akik belekényelmesedtek a hatalomba és az autoriter módszerekbe. Balos film, amely elégedetlen a kommunista establishmentnel, és egy alternatív hőstörténet mond el: a tiszták törvénytelenül elbukó etikus-morális drámáját jeleníti meg. Művészileg jól sikerült film, annak ellenére, hogy a mondanivalójával lehet vitatkozni.

• *Felmerülhet az is, hogy bár a történelmi konszenzus megszületett Trianonról, a társadalmi nem, és ennek hiánya miatt nem készülnek játékfilmek erről az időszakról, vagy akár olyan történelmi személyekről, mint Horthy, vagy Tisza István. Szükség van társadalmi konszenzusra egy történelmi filmhez, vagy épp a film, a művészet feladata lenne az, hogy megteremtse ezt a konszenzust?*

Nem tudom, hogy elérhető-e vagy egyáltalán szükséges a történelmi vagy a társadalmi konszenzus ezekben a kérdésekben. Horthyról a következő nemzedékek is vitatkozni fognak. Bármit gondolunk róla, s hiába tudjuk róla történelmi bűneit, ettől még nagyon is alkalmas szoboralaknak: katonás, udvarias, jó modorú. A jól megcsinált katonafilmelemek mindig lesz közönsége, csak hát a kormányzó Horthy hiába járt egyenruhában, már nem volt katoná, nem indult győztes csatába... De szerintem inkább az a kérdés, hogy egy film mennyire tud beszélni a korszak filmnyelvén. Lehet vajon a magyar történelemből külföldi közönséget is megmozgató mesészerű mitológiát faragni? A messihi múlt kódébe vesző Hunyadiból, Nagy Lajosból talán, Trianonból aligha...

• *Szimbolikusnak érzem, hogy Kovács András sem Károlyiról, hanem a feleségéről forgatott életrajzi filmet, mert így távolítani lehetett azt a politikától és közelíteni egy kosztümös szerelmesfilm felé.*

A *vörös grófnő* érdekes film – már maga is történelem. A kései Kádár-kor igazi kultuszalakja inkább Károlyi, mint utóda, Kun Béla. Kun Bélából ugyan hőst faragtak a Kádár-korszakban, de mindenki tudta róla, hogy kisszerű diktátor volt. Károlyi viszont izgató, érdekes személyiség, az ország egyik legnagyobb földbirtokosa, aki a szocialisták szemszögéből a történelem jó oldalára állt. A Kádár-korszaknak szüksége volt társutas hősökre is, nem csak hivatásos kommunistákra, és Károlyi pont ilyen történelmi társutas volt. Neki is nagyobb a mítosza, mint amilyen nagy ember volt, ugyanakkor az ellenmítosza is jóval feketébb politikai pályafutásánál. Én jó döntésnek gondolom, hogy Kovács András nem Károlyit választotta főhősnek, mert A *vörös grófnő* jól mutatja, hogy a film eszköztárára miképp gazdagíthatja a történelmi emlékezetet. A maga korában Andrassy Katinka személye is izgatta a közvéleményt, rendkívüli szépségű nő volt, és a szerelmük is rendkívüli volt Károlyival. Erre kihegyezni a film első felét mindenképpen sikeres, ugyanakkor érdekes vállalkás: megvizsgálni a Károlyi-életművet abból a szempontból, hogy milyen hatása volt rá a feleségének. 1919-ben démonizálták, vörös grófnőnek becézték Károlyinét, aki a közvélemény szemében nem lehetett egyenrangú a férjével, mert akkor a férfiak történelmét írtuk; a film viszont helyrebillenti az egyensúlyt. Mindenesetre a szétaprózott történet, és a látványkényszer, hogy a gazdagok rókavadászatát is meg kell mutatni az embereknek, mert kíváncsiak erre az elzárt világra, hogy már a nyolcvanas években is azt hitték, hogy magunk mögött hagytuk a szociális egyenlőtlenségeknek azt a világát, amiről a film – és Károlyi saját osztályára vonatkozó kritikája – mint a múltól szól, de persze az nem szűnt meg, hanem száz új sárkányfejjel született újjá. Ma is több párhuzamos Magyarország él egymás mellett, sajnos inkább távolodóban, mint egymáshoz közelítően. •